

МАРФАЛАГІЧНАЯ ВАРЫЯНТНАСЦЬ У ВУСНЫМ ГАРАДСКІМ МАЎЛЕННІ (на матэрыяле запісаў у гарадскім пасёлку Хоцімск)

С. М. Запрудскі, Н. В. Яненка, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Артыкул з'яўляецца працягам аналізу хоцімскай часткі альдэнбургскага корпусу змешанага маўлення [1, 2, 3]. У гэтым дакладзе нас цікавіць марфалагічная варыянтнасць, а менавіта варыянтнасць канчатку роднага склону адз. л. прыметнікаў, займеннікаў-прыметнікаў, парадкавых лічэбнікаў м. і н. р., а таксама канчатку дзеясловаў трэцяй асобы адз. і мн. л. цяперашняга і будучага простага часу.

1. Варыянтнасць канчатку роднага склону адз. л. прыметнікаў, займеннікаў-прыметнікаў і парадкавых лічэбнікаў м. р. і н. р. (-ога, -ага, -яга vs -ова, -ава, -ева)

Разглядаюцца канчаткі пасля цвёрдых і мяккіх асноў.

Са 164-х ужыванняў дадзенай формы варыянт з канчаткам *-ога, -ага, -яга* і варыянт з канчаткам *-ова, -ава, -ева* ўжыты аднолькавую колькасць разоў: па 82. Нягледзячы на аднолькавую колькасць выкарыстання абодвух варыянтаў, сустракаюцца два выпадкі вельмі істотных адрозненняў у выкарыстанні таго ці іншага з іх у розных інфармантаў. Так, суадносіны ўжывання «беларускіх» – «рускіх» формаў для інфарманта А (жанчына 42 гадоў, настаўніца) 43 : 14, для інфарманта R (мужчына 30 гадоў, муляр) – 3 : 51. З лічбаў відаць, што на выкарыстанне «рускіх» варыянтаў, праўдападобна, больш уплывае малады ўзрост інфарманта, а не, напрыклад, яго прафесія. Сапраўды, з усяго корпуса бачна, што перавага «рускіх» варыянтаў характэрна для маўлення толькі маладога інфарманта R. Інфармант А выкарыстоўвае варыянты з *-ова, -ава, -ева* ў наступных выпадках: пад уплывам моўнага амплуа суразмоўцы, ва ўрачыстай сітуацыі (віншуе мужа з днём нараджэння), пад уплывам афіцыйнай тэмы размовы (праца), для самарэкламы.

Калі параўноўваць ужыванне варыянтаў дадзенага канчатку ў рамках розных часцін мовы, то атрымліваецца, што іх прапорцыі розныя і могуць адрознівацца ад агульнай сітуацыі. Так, для прыметніка размеркаванне «беларускіх» – «рускіх» варыянтаў адпаведна 30 : 34, для прыналежага займенніка і займенніка-прыметніка 23 : 28 (у першым і другім выпадках «рускіх» варыянтаў крыху больш), а для парадкавага лічэбніка лічбы зусім іншыя – 29 : 20.

Цікавыя моўныя паводзіны маладога інфарманта R. На фанетычным узроўні ў яго маўленні пераважаюць «беларускія» рысы. Перавага «беларускіх» формаў назіраецца і ў выпадку выбару таго ці іншага варыянта суфікса прошлага часу адз. л. м. р. дзеясловаў (*-ў // -л*). У рамках жа дадзенай марфалагічнай формы інфармант паводзіць сябе па-іншаму – амаль заўсёды выкарыстоўвае варыянт з *-ова, -ава, -ева*. Толькі ў трох выпадках ён ужыў варыянт з *-ога, -ага*:

1.1. (1) Такога, штоб... (74 : 134; R) (Тут і далей пасля ілюстрацый першая лічба абазначае нумар дыялога ў нашым матэрыяле, другая – нумар выказвання, літара абазначае шыфр канкрэтнага інфарманта)

Параўн. далей:

(2) *Аф'іцэры нармал'на атно́с'аіца к салда́там.* (74 : 135; R)

(3) *Із'дз'іва́ц'ілі'ств...* (74 : 136; R)

(4) *Ну вот, как в майёй час'ц'і, тако́ва н'э была.* (74 : 137; R)

1.2. (5) Там тако́га н'іма. (74 : 161; R)

1.3. (6) Ёа там н'і пан'іма́ў, што там н'іпан'а́тнага? (76 : 218; R)

Сітуацыя выглядае так, што на шляху да засваення рускага маўлення па нейкіх прычынах менавіта гэтая форма аказалася для інфарманта R асабліва важнай. Іншае магчымае тлумачэнне – у дадзеным выпадку адбывалася пэўная акамадацыя інфарманта да суразмоўцы-інтэрв'юера, студэнткі філалагічнага факультэта БДУ. Аднак (калі думаць, што акамадацыя ўвогуле мела месца ў гэтай размове) аказалася, што на фанетычным узроўні інфарманту R прыстасавацца да суразмоўцы было складаней, чым на марфалагічным.

2. Мяккі vs цвёрды зычны ў канчатку дзеяслова трэцяй асобы адз. і мн. л. цяперашняга і будучага простага часу (-ць vs -т)

З 843-х выпадкаў ужывання дадзенай формы варыянт з мяккім *-ць* у канчатку (*ідз'ёц', пайдз'ёц', ід'уц', пайдуц'*) сустракаецца 554 разы, варыянт з цвёрдым *-т* (*ідз'от, пайдз'от, ід'ут, пайдут*) – 289 разоў. Для інфарманта А суадносіны лічбаў 138 : 51, для R – 46: 94. Усе падлеткі, якія ўдзельнічалі ў праекце, ужываюць толькі варыянт з мяккім зычным у канчатку. Тое ж можна сказаць і пра інфарманта Р 1939 года нараджэння. Для інфарманта К (жанчына 42 гадоў, медсястра) суадносіны «беларускіх» – «рускіх» формаў 1: 1 (19 : 19). У рамках дадзенай формы не сустракаецца варыянта без зычнага ў канчатку (*ідз'э*). Затое такі варыянт характарызуецца значнай перавагай у выпадку выкарыстання формы *можа* (варыянты *можыц', можыт*) у якасці пабочнага слова: з 94 адзінак 8 разоў выкарыстаны варыянт *можыц'*, 11 разоў – *можэт* і 74 разы – *можа*. Усе варыянты пабочнага слова з *-ць* (*можыц', мабыц'*) належаць інфарманту R. Іншых варыянтаў ён не ўжывае. Інфармант А ўжывае толькі варыянт *можа* (31 раз).

Сітуацыі, у якіх інфармант А ўжывае формы з цвёрдым зычным у канчатку, пераважна супадаюць з выбарам ім «рускага» варыянта на фанетычным узроўні. Так, цвёрды канчатак ужываецца пад уплывам моўнага амплуа суразмоўцы, афіцыйнай або «гарадской» тэмы размовы, пры цытаванні, ва ўрачыстых сітуацыях, для самарэкламы, іроніі. Як і ў выпадку з мяккім [ч'] [1], цвёрды зычны ў канчатку дзеяслова можа сведчыць і пра станоўчую, і пра адмоўную ацэнку моўцам чалавека, пра якога ён распавядае. Акрамя таго, ёсць кантэксты, у якіх пэўная стылістычная афарбоўка выказвання ствараецца сродкамі і фанетыкі, і марфалогіі:

2.1. Строгасць:

Усе члены сям'і (інфарманты А, С, N, B) прымаюць удзел у дыялогу 28. Яны размаўляюць пра малодшую дачку (інфарманта B), якая неахвотна есць некаторыя стравы і вельмі любіць салодкае:

(7) *Бл'інч'ік'і. (28 : 6; A)*

(8) *Пайёш, пакá ц'опл'ін'к'ійа. (28 : 7; A) <...>*

(9) *Патом ан'і будут халодныйа. (28 : 11; A) <...>*

(10) *О, йак канф'ётку шакаладнуйу, так анá хоч'ім. (28 : 29; A)*

(11) *А пайёс'ц' бл'ін інá н'і хоч'ім. (28 : 30; A)*

Магчыма, інфармант А палічыў, што для строгага па тону, «дырэктыўнага» кантэксту больш падыходзіць руская мова, і выкарыстаў яе фанетычныя (мяккі [ч']) і марфалагічныя (цвёрды зычны ў канчатку дзеяслова) асаблівасці.

2.2. Для перадачы станоўчай ацэнкі чалавека:

У адной з размоў гаворка ішла пра знаёмага А, які займаецца перацягваннем абіўкі крэслаў. Інфармант А хваліць гэтага знаёмага і, распавядаючы пра яго, выкарыстоўвае [т'] (не цекае, як звычайна робіць) і цвёрды зычны [т] у канчатку дзеяслова:

(12) *А йон жа эт'ім ичас н'і зан'імайцца?(54 : 102; A)*

(13) *Там, н'ір'ім'ажка, н'е? (54 : 103; A)*

(14) *Зан'імэйіцца. (54 : 104; L)*

(15) *Дз'элайім? (54 : 105; A)*

(16) *Дз'элайіц'. (54 : 106; L)*

(17) *На дом хбдз'ім, да? (54 : 107; A)*

Цікава, што нават выкарыстанне мяккага зычнага ў канчатку дзеяслова суразмоўцам інфарманта (16) не збівае яго (17). Аднак пазней быў ужыты варыянт з мяккім канчаткам:

(18) *Во н'іхэй йон н'ір'іц'дн'іц'. (54 : 114; A)*

Магчыма, мяккі зычны тут ужыты па той прычыне, што апошняе выказанне ўжо не ўяўляе сабой пахвалу чалавека, а выражае канкрэтную прапанову.

Такім чынам, на дадзеным этапе даследавання мы можам казаць пра сувязь у шэрагу выпадкаў выбару інфармантамі таго ці іншага варыянта з пэўнай стылістычнай афарбоўкай выказвання. Падпарадкаванне маўлення інфармантаў стылістыцы назіраецца на розных моўных узроўнях, прытым многія інтэрпрэтацыі з'яўляюцца агульнымі для фанетычнай і марфалагічнай варыянтнасці.

1. Запрудскі, С. М., Яненка, Н. В. Моўны перад выбарам паміж цвёрдым і мяккім /ч/ (на матэрыяле хоцімскай часткі альдэнбургскага корпуса змешанага маўлення) – даклад на міжнар. канферэнцыі «Памежжа ў моўнай, гістарычнай і культурнай перспектыве», Мінск, філалагічны факультэт БДУ, 12 – 13 лістапада 2010 г.

2. Запрудскі, С. М., Яненка, Н. В. Фанетычная варыянтнасць у вусным гарадскім маўленні (на матэрыяле запісаў у г. п. Хоцімску) // Зб. арт. па матэр. міжнар. навук. канферэнцыі «Мова – Літаратура -- Культура», Мінск, філалагічны факультэт БДУ, 28 – 29 кастрычніка 2010 г. (у друку).

3. Яненка, Н. В. Да пытання аб фанетычным і марфалагічным вар'іраванні ў вусным гарадскім маўленні (на матэрыяле запісаў у г. п. Хоцімску) // Зб. арт. па матэр. навук. канферэнцыі студэнтаў БДУ, Мінск, філалагічны факультэт БДУ, 28 красавіка 2010 г. (у друку).